

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**Dedikáció és mecenatúra Magyarországon
a 17. század első felében (1601–1655)**

Pesti Brigitta

Tézisek

Budapest, 2010.

„Közönséges szokásnak látom, Nagyságos Uram, hogy akik írásokat nyomtatásban kibocsátják, azt is megfontolják, kit kellessék azzal feltisztelni, vagy ki neve alatt kellessék kiereszteni.”

Amit Káldi György itt *közönséges szokásnak* nevez, vagyis a nyomtatvány ajánlólevélen keresztül történő szimbolikus felajánlása, a korai újkorban valóban szervesen hozzátartozik a könyvkiadás folyamatához. A magyarországi könyvprodukciónak legnagyobb részéről egészen a 18. század végéig elmondható, hogy a kiadványok a szerzők kiadásában, de nem az ő költséjükön jelentek meg. Hagyományosan egy könyvben a dedikáció az egyetlen olyan szövegtér, amely a szerző számára lehetőséget biztosít saját állandó patrónusa, esetleg a mű megrendelője vagy támogatója nyilvános megszólítására és a kiadvány megjelenésével kapcsolatos (ön)reflexiók kifejtésére. A kiadás költségeit biztosító mecénások személyéről néhány levéltári adattal alátámasztható támogatástól eltekintve így kizárólag a kötetek paratextusai, legfőképp a dedikáció, továbbá esetlegesen a címlap illetve az előljáró beszéd szolgáltatnak adatokat. A dedikáció, amely alapvetően fontos forrása tehát a szerző és mecénás közötti viszonyrendszernek, történetileg vizsgálva a szerző patrónustól való függetlenedésének folyamatát adja vissza.

Ez a disszertáció arra vállalkozik, hogy a 17. század első fele (1601-1655) magyar nyelvű könyvtermésének teljes körű vizsgálatával az egyes dedikációk retorikai vagy irodalomszociológiai szempontból történő elemzésén túl egy a magyar viszonyokra alkalmazott műfajelméleti és -történeti áttekintést adjon, illetve hogy átfogóan elemezze a kor magyar nyelvű irodalmának támogatási rendszerét. A német, angol és francia nyelvű kutatásoknak köszönhetően pedig megkísérli a jelenség európai kontextusban történő elemzését.

A disszertációs kutatást a magyar nyelvű szakirodalomban a barokk kiadványok paratextusaival kapcsolatos alapvető – egyrészt az elméleti, másrészt pedig a gyakorlati, filológiai – kutatások hiánya indokolta. A pretextusok, azaz az előszó és a dedikáció, barokk nyomtatványokban jellemző meghatározó és a modern bevezető szövegektől alapvetően eltérő funkciója az európai irodalomtörténeti kutatásban már a 20. század közepétől fogva kiemelkedő szerepet tölt be, Gérard Genette tanulmányait követően pedig ezek a kutatások az irodalomelméleti diskurzusban is helyet kaptak.

Ezekhez a nemzetközi kutatásokhoz kapcsolódóan disszertációmban a legfontosabb barokk paratextus, a dedikáció műfajának elemzését tűztem ki célul, amely a magyar nyelvű forráskorpusz sajátosságainak köszönhetően a dedikáció szerepét betöltő előljáró beszédek vizsgálatával egészült ki.

Terminológiai kérdések

A magyar nyelvű szakirodalomban uralkodó következetlenségek miatt rendkívül fontos feladata a disszertációnak az itt tárgyalt paratextusok elkülönítése, a terminológiák tisztázása. A dedikáció és az előljáró beszéd közötti legfontosabb különbség az irodalomtörténeti hagyományból kiindulva, illetve Genette értelmezése alapján egyaránt a megszólított személye, amely természetesen az adott peritextusok retorikáját is alapvetően befolyásolja. A dedikáció hagyományosan a szerzőt, illetve a kiadvány megjelenését támogató mecénáshoz szól, elsődleges szerepe a támogatás illusztrálása. Ahogy Genette definiálja, „az ajánlás egy mű egy személynek, valós vagy ideális csoportnak vagy valamilyen más entitásnak tiszteletből történő felajánlása”. Ezzel szemben az előljáró beszéd, ugyanúgy, ahogy a teljes mű, a *kegyes olvasót* szólítja meg. Az előszó, „a mű használati utasítása”, a dedikációhoz hasonlóan lehetőséget biztosít ugyan az írói, illetve politikai önreprezentációra, alapvetően azonban tehát a mű és olvasó kategóriák köré szerveződik. Legfontosabb funkciói a mű tematikai besorolása, leírása, valamint az olvasói célcsoport meghatározása, az olvasó megszólítása és a könyv hasznának kifejtése. Mindkét pretextus az *exordium* retorikai apparátusát használja ugyan, viszont az előljáró beszéddel szemben a dedikáció esetében a bevezetés Ciceró által leírt kritériumai, az *attentum parare*, *docilem parare* és a *captatio benevolentiae* nem az olvasóra, hanem a mecénásra vonatkozóan kell, hogy teljesüljenek.

A peritextusokat, azaz a főszöveggel együtt a nyomtatványban megjelenő paratextusokat Genette a főszöveghez viszonyított elhelyezkedésük alapján nem definiálja. A nemzetközi és magyar szakirodalomban egyaránt használt *pretextus* vagy *preliminária* megnevezés tehát még a Genettet megelőző irodalomtörténeti diskurzusból ered, és a fogalom alapvető definiálása híján különböző szakirodalomban többféleképpen értelmeződik. Egyrészt az

összes, főszöveget megelőző peritextusra vonatkozik, beleértve a címlapot, az esetleges metszeteket stb. is, míg szűkebb értelemben kizárólag a főszöveget bevezető szöveges peritextusokra, a dedikációra és az előljáró beszédre. Disszertációmban a pretextus fogalmát a genette-i fogalomrendszert kiegészítve, ez utóbbi kategóriára, tehát kizárólag az előljáró beszédre és a dedikációra alkalmazom. Ezzel szemben a prelimináriát, a magyar nyelvű szakirodalomnak megfelelően, valamennyi, a főszöveget bevezető peritextus szinonímájaként használom.

Paratextusok kevert formái

Az 1600 és 1655 között megjelent nyomtatványanyag mintegy 36 %-a, összesen 610 nyomtatvány tartalmaz valamilyen pretextust, azaz dedikációt vagy előljáró beszédet. Ennek mintegy 60 %-a, 338 nyomtatvány magyar nyelvű, ez a nyomtatványanyag képezi a disszertáció tulajdonképpeni forráskorpuszát. A 610 nyomtatványból 495 tartalmaz ajánlást, dedikációs levél, vers vagy dedikációs lap formájában, míg csupán 152 előljáró beszédet. Az ajánlások feltűnő többségének egyik oka a dedikáció és az előljáró beszéd műfajának a magyar gyakorlatra a kezdetektől fogva jellemző formai és funkcionális keveredése. A jelenség Simon nyomán a két műfaj közös eredetével magyarázható, azaz tulajdonképpen az ókori szövegek *praefatio*jának megszólítással kiegészített formáihoz vezethetők vissza. Ennek megfelelően a kevert pretextusok magukon viselik mindkét műfaj tartalmi és stiláris jegyeit.

A magyar gyakorlatban ez kétféle alakban jelentkezik, az egyik a *dedikációs prolóógus* – vagy Geleji Katona István terminológiájával élve: „ajánló előbeszéd” – azaz egy címmel, esetleg áldáskéréssel ellátott előljáróbeszéd, amely általában a mű tartalmát, esetleg keletkezési körülményeit részletezi, tehát a címezéstől eltekintve tartalmilag, formailag és stilsztikailag egyaránt előszónak felel meg. Ebből teljesen kimarad vagy rendkívül szűkre szabott a címzett magasztalása és szintén hiányzik az ajánlás okának megnevezése, azaz a dedikációk állandó, tipikus elemei.

A 17. század első felének magyar nyelvű irodalmában megfigyelhető a dedikáció és az előszó keveredésének egy másik formája is, amelyet a

nemzetközi szakirodalom egyáltalán nem tárgyalt, erre a keveredés fordított irányban jellemző, azaz itt az olvasóhoz szóló előljáró beszéd illeszkedik a dedikációs szövegbe és nem fordítva. Ezekben az esetekben tehát a dedikáció átveszi az előszó általános szerepét. Ezzel magyarázható, hogy egyes dedikációkban nem kizárólag mecénásokat vagy más konkrét címzetteket szólítanak meg a szerzők, hanem az olvasót is, illetve ugyanígy a dedikációba kerülnek egyébként az előszó részét képező, a művel kapcsolatos megjegyzések, mint a téma megjelölése, az esetleges források megnevezése, illetve a keletkezési körülmények megadása. A dedikáció ilyen jellegű funkcióbővülése kifejezetten azokra a nyomtatványokra jellemző, amelyek előljáró beszédet nem tartalmaznak.

A formai keveredés mellett a magyar irodalomban a 16. és a 17. században egyaránt megfigyelhető egy általános terminológiai zavar. Míg az idegen nyelvű, például a német vagy angol prelimináriák következetesen alkalmazzák az ókori irodalomból hagyományozódott terminológiát, addig a magyar irodalomban nem ritka az a preliminária, amelyben a szerző a formailag és tartalmilag is egyértelműen dedikációként értelmezhető paratextust a fejlécen előljáró beszédnek nevezi, vagy a helyesen ajánló levélnek nevezett szövegre előljáró beszédként hivatkozik. Míg ez a terminológiai következetlenség a 17. század második harmadára visszaszorul és a 18. századra már csak elvétve lesz jellemző, addig a formai keveredés egészen a dedikációs műfajnak az irodalmi kiadványokból való kiszorulásáig jelen van.

Retorikai sajátosságok

A dedikációk retorikai jellemzőit alapvetően meghatározza a műfaj célja és funkciója, azaz a mecénás megszólítása, a támogatás reprezentációja, a köszönet és hála kifejezése. Az ajánlás formája általában episztola, kivételes esetekben – olykor a dedikációs levél mellett – előfordul dedikációs költemény vagy dedikációs illusztráció. Az ajánlólevél felépítése az episztola retorikai szabályai szerint alakul, amelyre vonatkozóan számos latin nyelvű és egyes irodalmakban nemzeti nyelvű szabály- és példagyűjtemény ismert. A vizsgált forráskorpusz legnagyobb részére a középkorból hagyományozódott

retorikai felosztás jellemző, azaz *salutatio* (üdvözlés), *captatio benevolentiae* (a jóindulat megnyerése), *narratio* (elbeszélés), *petitio* (kérés), *conclusio* (befejezés).

A dedikációs episztolák bevezető formulája (*salutatio*) a címzett megszólítása, amely általában jókívánságokkal vagy a könyv felajánlásának illokutív aktusával (*captatio benevolentiae*) egészül ki. A dedikáció fő része August Bohse *Der allzeitfertige Briefsteller* című német nyelvű levélretorikája dedikációkra vonatkozó szabályrendszerének megfelelően általában négy részre tagolható: bevezetés, tárgyalás, megerősítés, befejezés. Ez a klasszikus levélsémára alkalmazva a következőképpen értelmezhető: a *narratio*hoz tartozik a bevezetés, a tárgyalás és a megerősítés, a befejezés pedig a *petition*nak felel meg. A dedikáció ezen alapegységei tartalmilag a mű (annak témája és keletkezési körülményei, kiadása stb.) és a mecénás köré szerveződnek. A *narratio* bevezetése lehet a témamegjelölés, a tartalom részletezése vagy a mecénás méltatása. A magyar irodalomban meglehetősen gyakori, hogy a dedikációkban a rövid témamegjelölést egy, a tematikához kapcsolódó terjedelmes értekezés követi, amely a tárgyalásban kiegészülhet a mű forrásaira, fordítás esetében a fordítás módjára, a stílusra és esetenként a műformára vonatkozó adalékokkal. Ez kifejezetten azon művekre jellemző, amelyek előljáró beszédet nem tartalmaznak. Itt a dedikáció tehát, a fent említett kevert formákhoz hasonlóan, az olvasó megszólításával és érdeklődése felkeltésének szándékával átveszi az előljáró beszéd szerepét. Amennyiben a kötet előszót is tartalmaz, úgy a keletkezés és a kiadás körülményei valamint a tematikai és stilisztikai kérdések hagyományosan ott szerepelnek.

A *narratio* bevezetése gyakorlatilag a mecénás méltatásának előkészítését szolgálja, a tárgyalás és a megerősítés pedig szinte kizárólag a patrónus köré szerveződnek. Ennek megfelelően a tárgyalás állandó elemei a mű felajánlása (illetve adott esetben ennek megismétlése), a dedikáció címzésének indoklása és ezzel összefüggésben a szerénységi toposz vagy toposzok. A mecénás személyére, valamint annak a szerzővel kapcsolatos és általános érvényű jótéteményeire vonatkozó további toposzokat a megerősítés tartalmazza. Ezt követi a befejezés, azaz a *petitio*, ez leggyakrabban a műre és a szerzőre vonatkozik, és a patronátus által meghatározott (azaz: kérés, hogy a patrónus

fogadja kegyesen a felajánlott munkát vagy továbbra is támogassa a szerzőt), vonatkozhat azonban magára a patrónusra is.

A dedikáció alapvető funkciója, a mecénás megszólítása és a patrónusi támogatás illusztrálása magyarázza, hogy a dedikációk legfontosabb és leggyakrabban használt retorikai eszköze a címzetre vonatkozó dicstoposz. A szinte kötelező jelleggel előforduló dicstoposzok az ókori alkalmi vagy magasztaló beszédműfajnak, a *genus demonstrativum*nak megfelelően alakulnak. A dedikációkban a magasztalás tárgya értelemszerűen az ember (*a persona*), azaz a mecénás. A magyar dedikációkban használt mecénással kapcsolatos dicstoposzok alapvetően három csoportba sorolhatók: a személyes, a vallással kapcsolatos, valamint a mecénási szereppel összefüggő dicstoposzok. A személyes dicstoposzok közé tartozik a nemesi származás, hősiesség, iskolázottság és műveltség, valamint a szépség toposza. A vallással kapcsolatos dicstoposzok vonatkozhatnak a vallás oltalmazására, előmenetelének támogatására és az ájtatosságra. A mecénási szereppel összefüggő toposzok a leggyakrabban előforduló és leginkább kifejtett retorikai eszközök, ezek vonatkozhatnak egyrészt a szerző vagy a mű támogatására és oltalmazására, másrészt lehetnek a szerzőtől független, általános érvényűek, a patrónus nagylelkűségét kiemelve. Általános, hogy a személyes és a vallással kapcsolatos dicstoposzok is a címzett patrónusi tevékenységének magasztalásával kapcsolatban kerülnek használatra.

A dicstoposzokon túl a hagyományos dedikációknak két további állandó eleme van, a szerénységi toposz és az exordium toposz. A szerénységi toposz formájától függetlenül, amely lehet csupán néhány szavas, állandósult szerkezet, valamint ugyanennek a hosszabb kifejtése is, a szerző tehetségének, érdemeinek lefokozását tartalmazza. Ennek értelmében a toposz vonatkozhat egyrészt a szerzőre, másrészt pedig ezzel összefüggésben a műre, a hasonlítás viszonyítási alapja legtöbbször általános, olykor azonban konkrétan a mű, illetve maga a mecénás. A szerénységi toposz forráskorpuszban megtalálható valamennyi formája ókori példára vezethető vissza, amelyek elterjedése azonban általában általában a középkori irodalomhoz köthető.

A szintén nagyon gyakori exordium toposz a szerényégi toposz egy formájával, a Hans Ehenzeller által definiált morális mentséggel, azaz a műre

vonatkozó szerénységi toposszal rokon. Az exordium toposzban a szerző tehát műve megírásának és kiadásának okaira reflektál. Ezen okok a magyar nyelvű dedikációkat tekintve a patrónushoz, a műhöz vagy a témához kapcsolódnak, illetve származhatnak kívülről is, azaz hazaszeretetből vagy vallási indíttatásból. Jellemző továbbá ezen formák keveredése.

Mecenatúra

A dedikáció felépítése és retorikai eszköztára, az alkalmazott toposzok tehát egyaránt a szerző és a mecénás közötti kapcsolat megerősítését, a támogatás illusztrálását szolgálják. Ez szinte kivétel nélkül valamennyi dedikációra igaz, hiszen a 279 magyar nyelvű dedikációval ellátott nyomtatványból csupán 52 található, amelyben a szerző a megszólítottal kapcsolatban a patrónusi támogatás tényét nem tematizálja. A tendencia egyre csökkenő, ugyanis, míg 1601 és 1635 között 36 nyomtatványból hiányzik a mecénás megnevezése, addig 1636 és 1655 között csupán 16 nyomtatványról mondható el ugyanez. A mecénás személyére történő utalás hiánya azonban nem jelenti a címzett által gyakorolt patronicum hiányát is, valamilyen fokú támogatás a legtöbb esetben feltételezhető. A dedikáció címzettjével kapcsolatban csupán néhány kivételes esetben zárható ki a támogatás ténye. Összesen 22 nyomtatvány található, tehát a teljes magyar nyelvű, dedikációval ellátott forráskorpusz csupán 8 %-a, amelyek általános címzetthez, családtaghoz, elvont személyhez vagy vitairatok esetében az ellenfélhez, illetve annak mecénásához szólnak.

Az ajánlás címzése tehát legnagyobb részben valódi patrónusi kapcsolatot takar. Ennek a 17. századi Magyarországon Peter Burke nyomán három alapvető formája írható le: a házi rendszer, azaz tartós, esetleg állandó patronátus, ebben az esetben a szerző egy főúr alkalmazásában van, továbbá az igény szerinti mecenatúra, amely nem a szerző személyéhez, hanem egyes művekhez köthető, illetve a modern piaci rendszer, ahol a nyomtatványok az olvasóközönség igényeit figyelembe véve a piaci haszon reményében készülnek, kiadásukat az utólagos piaci haszon fedezi. Ez utóbbi tiszta formájára a 17. században Magyarországon meglehetősen kevés példa akad – ezek szinte kivétel nélkül kalendáriumok –, a saját költségen kiadott nyomtatványok esetében gyakoribb a vallásos, mint az anyagi megfontolás.

Általánosnak a házi és az alkalmi patronátus tekinthető, mindkét esetben jellemző a mű elkészítésének megrendelése. Az exordium toposznak az a változata tehát, amelyben a szerző a mű megírása, illetve kiadása kapcsán a kiadvány megrendelésére hivatkozik, sok esetben valószínűleg nem csupán szerénységi okokkal magyarázható, hanem annak háttérében a patrónusok tényleges igénye áll.

Ugyanúgy, ahogy a magyar nyelvű dedikációk retorikai felépítése más európai, nemzeti nyelven írt ajánlásokhoz hasonló, a patrónusok csoportjának jellemzői szintén a nemzetközi szakirodalomban leírtaknak megfelelően alakulnak. A mecenatúra rendszerének leírására a dolgozat a hazai szakirodalomban jellemző főúri – főpapi szembeállítás sok esetben nehezen alkalmazható, illetve kevésbé differenciált kategóriái helyett itt is a Burke által az olasz reneszánsz kapcsán megállapított felosztást alkalmazza. Ennek értelmében az irodalmi patronátus leírása két kategória mentén történik, ezek egyrészt az egyházi – világi, másrészt pedig az egyéni – intézményes mecenatúra.

A 17. század első felében keletkezett magyar nyomtatványirodalom támogatói köreit ezen kategóriák mentén vizsgálva megállapítható, hogy az egyházzal szemben határozott többségben van a világi patronátus, illetve az egyéni patrónusok száma mindkét kategóriában többszöröse az intézményes támogatóknak (mint például városok, iskolák, gyülekezetek stb). A mecenások között a legnagyobb arányban, érthető módon, a fejedelmek és a főnemesek találhatók. Ők azok, akik a házi patronátus kereteiben, azaz a fejedelmi, illetve főnemesi udvarokban alkotó szerzők támogatását biztosították. A világi patronátus túlsúlya mindenképpen érthető, feltűnő ugyanakkor annak mértéke. A teljes vizsgált nyomtatványanyagban mindössze 8 %, azaz 22 olyan nyomtatvány található, amely megjelenését valamilyen egyházi személy vagy csoport támogatta. Az egyházi mecenatúra aránya meglepőnek tűnhet, ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom hasonló adatokról számol be. Wolfgang Leiner a francia nyomtatványokat tekintve 7%-os, Karl Schottenloher a német nyomtatványok kapcsán 10 % alatti egyházi patronátust állapít meg.

Természetesen minél magasabb a patrónus rangja, annál több a patronált nyomtatványok száma is. Míg a fejedelmek esetén az egyénekenként támogatott

kiadványok száma 3,4, addig a főnemeseknél 2,2 és a közép- és kismemesek, illetve polgárok esetében csupán 1,1. Ugyanez a jelenség az egyházi patrónusok esetében is megfigyelhető, ugyanis míg a főpapoknál egy patrónusra átlagosan 1,5 támogatott kiadvány jut, addig az egyszerű papság esetében csupán 1,1.

Szintén figyelemre méltó a női mecénások nagy arányú jelenléte a magyar nyelvű irodalom mecenatúrájában. A 40 női patrónus által támogatott összesen 61 kiadvány még annak ellenére is kimagasló, hogy a legtöbb esetben, különösen közép- és kismemeseknél vagy polgárasszonyoknál, a valódi támogató a címzett férje. Ez a feltűnően magas arány mindenképpen egy határozottan jelen lévő női olvasóközönségre utal. Ennek a női olvasóközönségnek a kiszolgálására főként a kegyességi irodalom volt alkalmas, így nem meglepő, hogy a női címzettek megszólító ajánlások döntő többsége ezekben a nyomtatványokban található.

A dedikáció címzését magyarázó, a szerzők által felsorolt okok legnagyobb arányban szintén a patronátushoz köthetők. A legáltalánosabb, szinte valamennyi dedikációban említett ok ennek megfelelően a támogatás okán érzett hála és köszönet kinyilvánításának szándéka, valamint a szerzőre, illetve a műre vonatkozó oltalom kérése. A további okok, mint a mecénás és az adott mű hőse közötti párhuzamra történő hivatkozás, illetve a kiadási hely vagy a szerző (általában tanítói vagy lelkészi) működésének helye és a mecénás székhelye közötti földrajzi közelség előfordulása a patronátussal vagy a patrónus személyével kapcsolatos okokhoz képest gyakorlatilag elenyésző.

A patrónus hírneve terjesztésének szándékára történő, szintén meglehetősen gyakran felhozott indoklás a dedikációknak a patrónus megszólítása és a patronátus illusztrálása mellett jellemző másik alapvető funkciójára, illetve a mecénások esetleges motivációjára utal. A presztízs, amelyet Burke az olasz reneszánsz művészet támogatásának mozgatórugójaként szintén kiemel, feltételezhetően sokkal nagyobb szerepet játszott, mint amennyi a dedikációs levelek alapján feltételezhető. Több szerző annak ellenére hangsúlyozza a „nevezetes írások” támogatásának az evilági hírnév megerősítésében játszott fontos szerepét, hogy ennek kiemelése a szerénységi követelményeknek ellentmond.

A dedikációkat vizsgálva, a patrónusoknak az irodalom támogatására vonatkozó további indítékaival kapcsolatban megállapítható, hogy a legfontosabb, leggyakrabban hangoztatott ok a vallásos áhítat. Ezt jelzi a Magyarországon a 17. század első felében megjelent nyomtatványanyag műfaji szerkezete, de ugyanezt támasztja alá a dedikációk egyik legáltalánosabb dicstoposza, a mecénás ájtatos vallásosságának dicsérete is. A Burke által felállított rendszer harmadik jellemző motivációs eleme, a műélvezet, a magyar nyelvű dedikációkban szintén kizárólag az ájtatossággal kapcsolatban kerül említésre.

Burke felosztását kiegészítve a vizsgált forráskorpusz kapcsán egy további indíték feltételezhető: a magyar nyelvű könyvek számának gyarapítására vonatkozó szándék. A magyar nyelvű kiadványok hiánya, ahogy a dedikációk exordium toposzaiban oly gyakran hangsúlyozásra kerül, nem csupán a szerzőket buzdítja újabb fordítások, illetve nemzeti nyelvű munkák elkészítésére, hanem gyakran maguk a mecénások igénylik, kéri a magyar olvasmányokat. Ez kifejezetten jellemző a női mecénások esetében.

Kitekintés

A patrónust megszólító ajánlások tradíciója a Kr. e. 1. században, a római irodalomban kezdődik, ezt megelőzően még általánosan jellemző, hogy a szerzők írásaikat egy barátához, pályatárshoz címzik, akit a mű kritikus olvasására szólítanak fel. A nemzetközi szakirodalom egyöntetűen számol be arról, hogy a dedikáció a barokk korra jellemző formában és funkcióban legkésőbb a 18. század közepére eltűnik. Ezt követően a piaci rendszer megerősödésével, a hagyományos patrónusi rendszer visszaszorulásával a dedikációk szerepének átalakulása figyelhető meg, a kiadványok pretextusaiban a szerzők ismét barátához vagy családtagokhoz fordulnak. Ezzel párhuzamosan a dedikációk gyakran egy-egy szóra vagy mondatra rövidülnek, retorikai felépítésük megváltozik, a címzett magasztalására használt dicstoposzok értelemszerűen eltűnnek.

A dedikációk visszaszorulását a szakirodalom három alapvető okra vezeti vissza. Egyrészt megjelenik a rendkívül kötött ókori retorikai hagyomány, másrészt az anyagi támogatás megszerzésének reményében írt dedikációs

levelek kortárs kritikája. A harmadik, egyben legfontosabb indok az egyre bővülő olvasóközönség anyanyelvi olvasmányokra vonatkozó igénye, a piaci alapú könyvkiadás elterjedése. Ennek hatására a művész mind inkább függetlenedni tud mecénásától, azaz az ilyen módon felerősödő művészi emancipáció következtében egyre kevésbé jellemző az anyagi támogatás megszerzése érdekében történő ajánlás.

A magyar irodalomban is már a 17. században megjelennek a retorikára és a dedikációs gyakorlatra vonatkozó kritikus megnyilatkozások, az egyik legkorábbi, a legszorosabb patrónusi viszonyban, a házi patronátusban alkotó Medgyesi Páltól származik. Medgyesi a dedikációt „cifrás és hízelkedő beszédnek” nevezi, amellyel „sok szép és egyébként hasznos írások az ő kezdetekben meg szoktak mocskoltatni”, emellett azonban tizennyolc kiadványából tizenhatot jótevő patrónusainak dedikál.

A dedikációírás valódi kritikája Magyarországon a 18. század végéhez köthető. Almási Szalai János prédikátor 1794-ben megjelent *Szülék kézikönyve* című, „maga költségén” kiadott munkájának ajánlásában így fogalmaz:

„Ama jó formán kipallérozott ízlésű anglus és német nemzeteknél nem igen módi már ma a könyv-ajánlás: mi nálunk méltán tarthatik ez néhánykor vagy csapodárságnak, vagy pénzkoldulásnak.”

Szalai pontosan azt a jelenséget írja le, amelyet a nemzetközi szakirodalom kontextusában a magyar dedikációs gyakorlatról ez a disszertáció is megállapít, miszerint Magyarországon a polgárság s ezzel párhuzamosan a széleskörű olvasóközönség a Németországban vagy akár Franciaországban jellemzőekhez képest viszonylag késői kialakulása, illetve az irodalom intézményes támogatási rendszerének szintén megkésett megjelenése olyan körülményeket eredményez, amelyek miatt itt a szerzőt a mecénáshoz fűző erős függőségi viszony tovább fennmarad és így a dedikáció gyakorlatának megváltozása is jóval később, hozzávetőlegesen a 19. század elején, illetve közepén jelentkezik.